

Jasna Honzak Jahić

**Iz zgodovine češko-slovenskih kulturnih stikov: doprinos Jana Václava
Lega in Františka Vymazala, s poudarkom na slovnicaх slovenščine**

objavljeno v:

Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi
in tuji jezik. Obdobja 41*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-41/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2022.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

IZ ZGODOVINE ČEŠKO-SLOVENSkih KULTURNIH STIKOV: DOPRINOS JANA VÁCLAVA LEGA IN FRANTIŠKA VYMAZALA, S POUĐARKOM NA SLOVNICAH SLOVENŠČINE

Jasna Honzak Jahić

Praga

jasna.honzak@seznam.cz

DOI:10.4312/Obdobja.41.137-141

Prispevek prikazuje delo Jana Václava Lega (1833–1906) in Františka Vymazala (1841–1917) v avstro-ogrski monarhiji v zadnji tretjini 19. stoletja. Lego, pol stoletja vodilna osebnost češko-slovenskega sodelovanja, je bil publicist, organizator, učitelj in pisec slovnice slovenščine (1887, 1893), Vymazal pa učitelj jezikov, prevajalec ter pisec slovnice in učbenikov večine evropskih jezikov; njegova slovnica slovenskega jezika (1884) je bila prva te vrste na Češkem. Njuna opisa slovenskega jezika izkazuje individualne zmogljivosti avtorjev in upoštevanje tedaj vodilne slovenske slovnice Antona Janežiča.

češko-slovenski kulturni stiki, 19. stoletje, Avstro-Ogrska, Jan Václav Lego, František Vymazal, slovnica slovenščine

This article presents the work of Jan Václav Lego (1833–1906) and František Vymazal (1841–1917) in the last third of the nineteenth century in the Austro-Hungarian Empire. Lego, the leading figure of Czech and Slovenian cooperation for at least half a century, was a journalist and teacher that also authored Slovenian grammars (1887, 1893); Vymazal was a language teacher and translator, and he also wrote several textbooks in multiple European languages. His Slovenian grammar (1884) was the first in Bohemia. Their grammars reveal the unique skills of both of the authors. They gained some of their knowledge from Anton Janežič's Slovenian grammar, the leading one during their time.

Czech–Slovenian cultural contacts, nineteenth century, Austro-Hungarian Empire, Jan Václav Lego, František Vymazal, Slovenian grammar

1 Uvod

Sedemstoletno izročilo češko-slovenskih kulturnih stikov označujejo vsebinska raznolikost, neenaka intenzivnost in enak vzorec medsebojnih odnosov, češki vplivi so bili vzor, ki so ga Slovenci sprejemali in razvijali. Intenzivno obdobje medsebojnih stikov je bila druga polovica 19. stoletja v avstro-ogrski monarhiji, ko so se s koncem Bachovega absolutizma (1859) družbene razmere izboljšale. Parlamentarno življenje je obudilo narodnostno samozavedanje in vsestransko prizadevanje za uveljavitev narodnega jezika v javnem življenju. Na mišljenje ljudi je vplival v štiridesetih letih razvit mit slovanske vzajemnosti, češkemu in slovenskemu izobražencu je dajal občutek pripadnosti večji skupnosti, vzbujal občutek o enotni imaginarni slovanski

kulturi in večal zanimanje za druge slovanske narode (Urbančič 1993: 6; Honzak Jahić 2005: 7–8).

2 Jan Václav Lego

Jan Václav Lego (1833, Lhota pri Zbirohu–1906, Praga) je kratek čas (1857–1862) živel v Kamniku, Ljubljani in Trstu, tako sta ga začela zanimati slovenska kultura in delo v društvih. Med službovanjem v Kamniku je sodeloval pri ustanovitvi Slovenskega planinskega društva (Puc 2005: 68–69). V Trst je prišel leta 1860, takrat je bila ustanovljena Slavjanska čitalnica, prva slovenska čitalnica; združevala je tržaške Slovane.¹ V čitalnici je bil osnovan pevski zbor, ki ga je vodil Lego. Prav tako je vodil tudi tečaj češčine, čitalnico pa je oskrboval s češkimi časopisi in knjigami. Spoznal je Cegnarja, ki mu je pomagal prevesti *Babico* Božene Němcove, ki je prva knjižno izdana češka proza na Slovenskem, in Levstika, s katerim sta postala prijatelja. V Pragi je sodeloval pri ustanovitvi Češko-slovenskega društva (1888), kot poverjenik Slovenske matice je razširjal slovenske knjige in redno pisal o čeških novostih v slovenske časopise, o dogajanju v Sloveniji pa so ga obveščali številni dopisovalci, med njimi Pleteršnik, Aškerc, Levstik in župan Hribar. Dobro je znal slovensko,² na tečajih je učil slovenščino in tudi napisal slovnico slovenščine *Mluvnice slovinského jazyka* (1887, 1893).

3 František Vymazal

František Vymazal (1841, Topolani pri Vyškovu–1917, Brno) je bil znan brnski učitelj jezikov, pisec slovníc in učbenikov ter prevajalec. Bil je samouk, ki je z lahkoto prehajal od jezikoslovja k zgodovini, literarni zgodovini in matematiki. Želel je, da bi se rojaki izobraževali, brali dobro literaturo in se učili tujih jezikov, zato je prevajal in pisal učbenike. V osemdesetih letih je napisal dve slovenistični besedili: izbor *Cvetober najpomembnejših slovanských pesníků* (1884), v katerega je uvrstil prevode pesmi ruskih, poljskih in Prešernovih pesmi, in prvo na Češkem izdano slovnico slovenščine *Gramatické základy jazyka slovinského* (1885).

4 Legova in Vymazalova slovenska slovnica

Lego začne glasoslovje v svoji drugi slovnici (1893) z abecedo. Nato opisuje sistem slovenskih samoglasnikov in sistem naglaševanja. Zapiše, da naglase zaznamujejo akut, gravis in strešica, ki se uporabljajo v jezikovnih priročnikih (tudi v opisovani slovnici) in pri razlikovanju pomena besed (pôt 'stezka' : pôť 'pot'). Pojasni, da je v slovenščini naglasno mesto prosto, kar je drugače kot v češčini, kjer je vezano na prvi zlog. Češkemu začetniku naj bi učenje slovenščine olajšalo splošnejše pravilo: »Slovensko naglasno mesto je pogostokrat na osnovi besede, če je

1 »Vselej je bila prisotna slovenščina, kasneje tudi hrvaščina. V prvih petnajstih letih delovanja čitalnica ni imela predsednika, samo dva tajnika, enega Slovenca, drugega Srba ali Hrvata. Ob ustanovitvi je štela okrog 250 članov, po desetih letih se je število ustalilo na okrog 150« (Kabjan 2005: 41).

2 »V Kamniku mu je bil najzvestejši prijatelj M. Močnik, učitelj na tamošnji dekliški šoli, pri njem se je Lego temeljito naučil slovenščine« (Lah 1907: 159).

beseda mnogozložna, pa najpogosteje na predzadnjem zlogu.« (Lego 1893: 6)³ Med slovenskimi knjižnimi glasovi je izpostavil tiste, ki jih češčina nima: slovenska ozka in široka *e* in *o*, slovenski *i*, ki je v češčini zapisan kot trdi *y* ali mehki *i* (*sin* : *syn*, *zima* : *zima*), slovenski *o* nadomešča češki dolgi *u* (*ũ*) (*sol* – *sũl*) in češki dvoglasnik *ou* (*moka* – *mouka*). V češčini ni polglasnika, zato je pojasnjen njegov izgovor: razločen je v osnovah besed (*mègla*) in enozložnih besedah (*pès*), a onemi v zadnjem besednem zlogu (*bolézen* – *bolézn*, *lépega* – *lépga*, *lépemu* – *lépmu*). Pri zgledih redukcije nenaglašnega polglasnika avtor ni napisal, v kateri socialni zvrsti slovenskega jezika je bila uresničena.

Razlike med slovenskimi in češkimi soglasniki niso velike. Češki mehkonebni glas *h* se v slovenščini zamenjuje z *g* (*gõra* – *hora*), drugemu češkemu mehkonebniku *ch* ustrezata slovenska *h* (*chmel* – *hmélj*) in *k* (*chlor* – *klór*). Slovenščina ima le trde *d*, *t*, *r*, nima pa čeških mehkih *d'*, *t'*, *ř*. Ima pa mehka glasova *lj* in *nj*; *nj* se v narečjih izgovarja zamenjano – kot *jn* (*kojn*). V slovenščini se jezičnik *l* in ustničnik *v* pred soglasniki in na koncu besede izgovarjata s približanjem zgornje in spodnje ustnice in nastane glas, ki ga Lego imenuje kratki *u* (*vòuk*, *sòu*, *délau*; *vdõva* – *udõva*, v Prági – u Prági, *molítev* – *molíteu*). V neknjižnem govornem jeziku je premena pogostejša, npr. nenaglašeni *-al*, *-il*, *-el* deležnika na *-l* (*délal* – *délu*, *govóril* – *govóru*, *vídel* – *vídu*) ali v položaju obeh soglasnikov pred nenaglašenim priponskim obrazilom *-ec* (*brálec* – *bráuc*; *brívec* – *bríuc*).

Vymazal je v svoji slovnici poleg prostega naglasnega mesta izpostavil še naglas, ki je lahko tudi v isti besedi na različnih zlogih (*nósim* – *nosíti*), daljšanje naglašnega samoglasnika (*bràt* – *bráta*), črkovno-glasovno nesimetričnost, ker črki *e* in *o* zaznamujeta več glasov (*é*, *ê*, *è*, *e*, polglasnik; *ó*, *ô*, *ò*, *o*), poleg srednjega *l* tudi palatalizirani glas *lj*, ki se govori in piše pred soglasniki in na koncu besede (daljši, učitelj) in ga v češčini nadomešča *l* (*delší*, *učitel*), češki *ř* je v slovenščini *r* (*řeka* – *reka*) ali zveza *r + j* (*moře* – *morje*).

Osrednji del Legove slovnice je poglavje Oblikoslovje: obsega devet besednih vrst in se začne s samostalniki. Zgleda sklanjatve moškega spola sta *rak* in *kralj*, na izbiro je vplivala češčina, ta loči trdi in mehki tip sklanjatve, kar določa soglasnik v izglasju besede. Po češkem zgledu imajo slovenski samostalniki in vse sklonljive besedne vrste sedem sklonov (zvalnik je enak imenovalniku), toda slovenska mestnik in orodnik sta – ne kot v češčini – samo predložna sklona (1893: 16–17).

Vymazal pa je izbrane sklanjatvene vzorce za moški, ženski in srednji spol (*žena*, *zemlja*; *volk*, *mož*; *mesto*, *polje*) določil na podlagi končnic imenovalnika in roditeljske ednine, sklanjatve imajo šest sklonov, imenovalnik ima tudi vlogo zvalnika (1893: 35–36). Lego pri vseh zgledih pregibanja upošteva, da ima slovenščina tri števila, vendar te gramatične kategorije ne razlaga, Vymazal pa pri spregatvi pomožnika biti pojasni, da se dvojina uporablja takrat, »kadar govorita dve osebi [...], če govorita moža, rečeta o sebi midva sva, če ogovorimo dva moža, rečemo vidva sta, če govorimo

3 Tako tudi Janežič (1863: 22): »V nekaterih krajih davajo naglas skoro v obče na predzadnji zlog in z neko pravico bi lahko rekli, da se jezik le malokdaj upira takemu naglaševanju.«

o dveh možeh, rečemo onadva sta. Ženski govorita o sebi midve sve, ko ogovarjata drugi vidve ste, pri govorjenju o drugih onidve ste« (1884: 7).⁴

Legova predloga za razlago oblikoslovja je bila Janežičeva slovnica. Res jo je upošteval in je zajel tudi posebnosti, npr. pri sklanjatvi samostalnikov moškega spola premena mehkončnega pripornika *k* pred *i* v sičnik *c* ne zajema samo zgledov otrok – otroci, pri otrocih, ampak tudi junak – junaci, oblak – oblaci, volk – volcje (1893:17).⁵ Vymazal je opozoril, da se v slovenščini mehkončniki *k*, *g*, *h* pred sprednjimi samoglasniki ne premenjujejo tako pogosto kot v češčini (1884: 33). Pri sklanjatvi pridevnika v moškem spolu ednine sta dala oba prednost končnicam *-ega*, *-emu*, *-em* ... pred končnicami *-iga*, *-imu*, *-im* ... (1893: 22; 1884: 34) in prav tako upoštevala tudi druge, t. i. nove oblike, ki so z Janežičevo slovnico postale normativne in so odločilno vplivale na razvoj slovenskega knjižnega jezika v vseslovensko smer. Pri rabi določne in nedoločne oblike pridevnikov je med slovenščino in češčino razlika, v češčini je pridevnik v vlogi prilastka samo v določni obliki. Lego predstavi razliko oblik kot razliko v pomenu: nedoločna izraža še neznan (star mož, težek kamen), določna že znano lastnost pridevnika (stari mož, težki kamen) (1893: 23), Vymazal pa razliko pojasni s slovenskimi, češkimi in nemškimi zgledi, npr. dóber pévec, 'dobrý zpěvák', 'ein guter Sänger' in dobri pévec, 'der gute Sänger', 'tento dobrý zpěvák' (1884: 42). Tudi v rabi pridevnika v vlogi povedkovnega določila je razlika, v slovenščini je samo v nedoločni obliki, v češčini večinoma v določni, kar je Vymazal prikazal z zgledom: Ta pévec je dóber. – *Tento zpěvák je dobrý.* (1884: 42).

Pri spregatvi slovenskega pomožnika biti v sedanjem času je Lego opozoril na razlike v številu (dvojina) in končnicah v 1. osebi ednine, 1. osebi množine in 3. osebi množine (*sèm – jsem*, *smò – jsme*, *sò – jsou*). Prav tako je opozoril, da se slovenski glagoli za razliko od čeških ne pišejo skupaj z nikalnico *ne* (*ne dělám – nedělám*), razen v primerih: *nísem*, *nímam*, *nóčem*. V slovenskem preteklem času je zveza opisnega deležnika na *-l* s pomožnikom biti pri vseh osebah, tudi v 3. osebi ednine, dvojine in množine, obvezna, medtem ko je v češčini obvezno opuščanje pomožnika (igralec je igral – *herec hrál*, igralci so igrali – *herci hráli*) (1893: 33). Vymazal pa je olajšal učenje češkim začetnikom, ko je pojasnil pomen in rabo slovenskih vprašalnih (*kdo*, *kaj*) in oziralnih (*kdor*, *kar*) zaimkov; v češčini sta njihova ustrezni vprašalna in oziralna zaimka *kdo* in *co*. Slovenska vprašalna zaimka uvajata vprašalne stavke, *kdo* sprašuje po osebah (*Kdo gre z menoj?*), *kaj* po stvareh (*Kaj vzameš s seboj?*), oziralna zaimka *kdor* in *kar* pa označujeta splošne osebe in stvari in sta sestavni del odvisnega stavka (*Kdor prej pride, prej melje.*, *Kar sem rekel, je res.*) (Vymazal 1884: 48–49). Koristen je tudi Vymazalov spisek slovenskih predlogov, dopolnjujejo ga samostalniki v določenih sklonih in češki ustrezni, npr. ob: ob potóku (mestnik) – *u potoka* (rodilnik), ob ěni úri popóldne (mestnik) – *o jedné hodině odpoledne* (tožilnik); po:

4 Vymazal je pri spreganju pomožnika biti v sedanjem času navedel dvojninske končnice za moški spol *-va*, *-ta*, *-ta*, za ženski in srednji spol *-ve*, *-te*, *-te* kot edino možnost, Lego pa je tako kot Janežič navedel končnice *-va*, *-ta*, *-ta* (moški spol) in *-ve*, *-te*, *-te* (ženski, srednji spol) ter posplošeno obliko za vse tri spole (Lego 1893: 36).

5 »Vojaci, rozi, Vlasi so redke oblike zraven navadnih: vojaki, rogi, Vlasi« (Janežič 1863: 35).

po bráta posláti (tožilnik) – *pro bratra poslati* (tožilnik), hodíti po césti (mestnik) – *chodit po cestě* (mestnik), po dvéh dnéh (mestnik) – *po dvou dnech* (mestnik); pri: pri nas (mestnik) – *u nás* (mestnik); zaradi: zaradi mēgle (rodilnik) – *pro mlhu* (tožilnik); z/s (izbiro določa zvenečnost oz. nezvenečnost vzglasnega glasu naslednje besede, nasprotni parni predlog je brez): potováti z očétom (orodnik) – *jét s otcem* (v češčini se v orodniku uporablja samo predlog s, samostalnik ima pomen soudeležbe), potováti z vlákom (orodnik) – *jét vlakem* (v češčini je orodnik brez predloga, samostalnik pomeni sredstvo za izvršitev dejanja); z (nasprotni parni predlog je na): z míze (rodilnik) – *ze stola* (rodilnik), s klopí (rodilnik) – *z lavice* (rodilnik) (Vymazal 1884: 48–49).

5 Sklep

Publicist Jan Václav Lego (1833–1916) in jezikoslovec František Vymazal (1844–1917) sta napisala vsak svojo slovnico slovenščine, Vymazalova (1884) je bila prva na Češkem, sledili sta ji dve izdaji Legove (1887, 1893). V poglavju o slovenskem glasoslovju sta izpostavila osnovne razlike med slovenskimi in češkimi knjižnimi glasovi in naglasom, kar jima je uspelo, ker je bil Lego govorec slovenskega jezika in Vymazal jezikoslovec. Pri opisu slovenskega besedotvorja sta uporabila Janežičevo slovnico (1863), ki je pisca usmerila tudi v upoštevanje t. i. novih oblik v knjižni slovenščini. Znanje slovenščine in češčine je avtorjema omogočilo predstaviti tudi tiste slovenske oblikoslovne prvine, ki bi bile lahko vzrok težavam čeških začetnikov.

Literatura

- HONZAK JAHIĆ, Jasna, 2005: Slovensko–češki kulturni stiki. Ob stosedemdesetletnici rojstva Jana V. Lega. Jasna Honzak Jahić, Milada K. Nedvědová (ur.): *Jan Václav Lego (1833–1906). Sborník příspěvku z kolokvia o česko-slovinských kulturních stycích, které se konalo k uctění 170. výročí narození významného propagátora česko-slovinské vzájemnosti 23. října 2003 v Praze*. Praga: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna. 7–23.
- JANEŽIČ, Anton, 1863: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Druga izdaja, vsa predelana in popravljena izdaja. Celovec: Janez Leon.
- LAH, Ivan, 1907: Jan Lego. Življenjepis. Luka Pintar (ur.): *Zbornik*, IX. zvezek. Ljubljana: Slovenska matica. 154–169.
- LEGO, Jan Václav, 1893: *Mluvnice slovinského jazyka*. Druhé, doplněné vydání. Praga: Nákladatelství J. Otto.
- PUC, Matjaž, 2005: Nekaj o Janu Legu, ljubitelju slovenskih gora. Jasna Honzak Jahić, Milada K. Nedvědová (ur.): *Jan Václav Lego (1833–1906). Sborník příspěvku z kolokvia o česko-slovinských kulturních stycích, které se konalo k uctění 170. výročí narození významného propagátora česko-slovinské vzájemnosti 23. října 2003 v Praze*. Praga: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna. 68–69.
- URBANČIČ, Boris, 1993: *Slovensko–češki kulturni stiki*. Ljubljana: Mladika.
- VYMAZAL, František, 1884: *Gramatické základy jazyka slovinského*. Brno, 1885.
- VYMAZAL, František, 1885: *Květobor z předních básníků slovanských. Originály s výkladem*. Brno: Nákladatelství českého knihkupectví J. Barviče.